

A szovjet–csehszlovák szerződés
Kárpát-Ukrajnáról

„Kárpát-Ukrajnát a Szövetséges és Társult Hatalmaknak Ausztriával Saint Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én kötött békeszerződés 54. és 55. cikke, valamint a Magyarországgal Trianonban 1920. június 4-én kötött békeszerződés 48. és 49. cikke Csehszlovákiához csatolta. Területi autonómia gyakorlati megvalósítására azonban a két világháború között nem került sor. [...] [1938] március 15-én Magyarország Németország hozzájárulásával három nap alatt megszállta Kárpát-Ukrajnát. [...] A Magyarországgal kötött 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény 2. cikke értelmében Magyarország kötelezte magát, hogy az 1937. december 31-én fennállott határok mögé vonja vissza csapatait, tehát Kárpát-Ukrajna birtokbavétele jogilag is semmissé vált. [...]

1. cikk. Kárpát-Ukrajna [...] a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.

A Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között 1938. szeptember 29. napján fennállott határok, az eszközölt módosításokkal, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti határokká lesznek [...]

Moszkva, 1945. évi június 29.

Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai.* Budapest, 1983. 638–641.

A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946)

Kárpátalja 1945 és 1991 között a Szovjetunióhoz tartozott. Hivatalos neve ekkor **Kárpátontúli terület** (Zakaratszka oblaszty). A „terület”, mint közigazgatási egység, körülbelül a megye megfelelője, alatta vannak a járások, s azok alatt az egyes települések – városok, nagyközségek és községek. A régió szovjet fennhatóság alá kerülése 1944 őszétől – a katonai akciók megkezdésétől – 1945 végéig – a nemzetközi szerződések megkötéséig, a szovjet rendszer kiterjesztéséig – tartó folyamat eredménye volt.

A Szovjetunióból irányított partizántevékenység 1943-tól folyt Kárpátalja területén. A katonai beavatkozásra 1944 szeptembere–októbertől folyamán került sor. A régióban nagyobb harc Csap városának elfoglalásáért alakult ki. A **IV. Ukrán Front 18. hadserege** délkeleti irányból haladt északnyugat felé.

1944 őszén három hatalom küzdött egymással, hogy befolyást gyakoroljon a vidék lakosságára: a helyben megalakuló népi bizottságok, a Vörös Hadsereg parancsnoksága és a csehszlovák adminisztráció visszatérő hivatalno-

kai. A Szovjetunió és Csehszlovákia 1941-ben és 1943-ban ismételtlen egyezményt írt alá a háború előtti határok elismeréséről, 1944. május 8-án pedig arról született határozat, hogy a felszabaduló csehszlovák területeket a szovjet hadsereg átadja a csehszlovák polgári igazgatási szerveknek. Kárpátalja esetében azonban ezt nem tették lehetővé. A szovjet katonaság **Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai első kongresszusa** előkészítését támogatta, amelyre 1944. november 26-án került sor Munkácson. A kongresszusra érkező küldöttek megválasztása nem mindig történt törvényes eszközökkel, a települések nagy része egyáltalán nem képviseltette magát. A kongresszuson részt vett számos meghívott partizán, valamint a szovjet 18. hadsereg parancsnokságának képviselői, több tucat NKVD-s (a szovjet belbiztonság képviselői). Ilyen előkészítés után sem volt egységes a küldöttek véleménye: javaslatként hangzott el, hogy a terület státuszáról a háború befejeztével össznépi referendum döntsön, illetve az is, hogy Kárpátalja őrizze meg önálló államiságát. Végül olyan

T-34-es szovjet harckocsik

határozatot fogadtak el, mely szerint Kárpátalja lakossága kéri, hogy „újraegyesülhessen” a Kárpátok túloldalán élő testvéreivel, azaz az ukránokkal. A kiáltványban megfogalmazott kérelmet ezután aláírták a helyi hatalmi szervek, az ún. népi bizottságok tagjaival is. Ahol erre nem voltak hajlandók, a bizottságokat feloszlatták és újakat szerveztek.

A következő időszakban e döntésnek megfelelő lépések következtek annak érdekében, hogy a régiót szovjet mintára szervezzék át. Az az **átmeneti időszak**, ami másutt, így például Magyarországon 1945–1948 között zajlott, Kárpátalján tulajdonképpen csak 1944 végétől, az 1945-ös esztendőig jelentette.

Nagy változás következett be a **lakosság összetétele** tekintetében. Az értelmiség, a hivatalnokok egy része Magyarországra, illetve Csehszlovákiába távozott. Még a munkácsi kongresszus előtt a 18–55 év közötti magyar és német férfi lakosságot a szovjet katonai parancsnokság három napos munkára kötelezte, de valójában a szolyvai gyűjtőtáborba, onnan pedig szibériai lágerek kerültek, ahol a többség elpusztult, s az életben maradottak is csak évek múlva térhettek haza. A német lakosság elmenekült vagy a szovjetek kitelepítették őket Kárpátaljáról. A románokat moldovánokká nyilvánították, a latin betűs írásról át kellett térniük a cirill betűsre, ami csak a '90-es években változott meg. A ruszinokat nem ismerték el önálló nemzetiségnek, ukránokként jegyezték be őket. Főleg migráció következtében egyre számottevőbb lett az orosz lakosság. 1946-ban a 775.116 fős összlakosságból 527.032 ukrán, 134.558 magyar, 72.176 orosz, 12.420 román, 6.998 zsidó, 2.774 cseh, 2.338 német lakost tartottak nyilván.

Az **oktatásügyben** nem szűnt meg a magyar nyelvű oktatás folytonossága, bár a későn kezdődött 1944/45-ös tanévben csak az elemi iskolai szinten folyt magyar nyelvű oktatás. 1945 ősztől általános iskolák is nyíltak, magyar középiskolák azonban csak 1953-tól. Egy tanítóképzőben, a munkácsiban voltak még magyar csoportok. 1945. októberében megnyílt a régió első felsőoktatási intézménye, az állami nyelven, pontosabban – mivel a Szovjetunióban nem volt hivatalos államnyelv – a népek közötti érintkezés nyelvéen, oroszul oktató egyetem Ungváron.

Az iskolákat szerkezetileg is átalakították. A népi, polgári iskolák és gimnáziumok helyébe elemi, általános és középiskolák léptek. Minden korábbi tankönyvet zároltak, revízióknak vetették alá a szépirodalmat is. Az első szovjet időszakbeli magyar irodalom tankönyv csak 1950-ben jelent meg. De nem volt ez jó

A szolyvai áldozatok emlékműve

A sztálini önkény áldozatainak emléktáblája Gáton

a többségi lakosság számára sem, betiltás várt azokra az ukrán irodalmi tankönyvekre, amelyek „túlzottan idealizálták Ukrajna régmúltját”, „aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek az ukrán írók és költők nemzeti érzületére”. A tanított történelem a szovjet történelem volt és nem a nemzeti történelmek.

KRONOLÓGIA

1944. szeptember 26.– október 28.

Kárpátalja területe a szovjet katonaság ellenőrzése alá került.

1944. október 19. Vince András kormányzói biztos ezen a napon hívta össze Ungváron az utolsó értekezletet.

1944. október 25. Szovjet és román csapatok elérték a második bécsi döntés előtti határt.

1944. október 27. A szovjet katonaság bevonult Ungvárra, „a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpátontúli Ukrajna fővárosába”, amely esemény előtt Moszkvában díszsortúzzel tisztelegtek. E napon Husztra érkezett František Nemeš, a csehszlovák kormány megbízottja és hozzáállott teendői ellátásához.

1944. november 13. A IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy három napos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi („málenkij robot”).

1944. november 26. Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről.”

1944. december 5. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa memorandumban szólította fel a csehszlovák kormány kárpátaljai képviselőit a terület elhagyására.

1945. június 29. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolásáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.

1945. július 11. Egy moszkvai börtönben meghalt Avgusztin Volosin, aki 1938. október 26. és 1939. március 15. között Kárpátalja Ukrajna miniszterelnöke volt. Az első kárpátaljaiként 2002-ben megkapta az Ukrajna Hőse címet.

1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.

A 4. Ukrán Front 0036. sz. határozatából, 1944. november 13.

„Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni [...] külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborokba kell irányítani.”

Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Dupka György (szerk.): *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946).* Intermix, Ungvár – Budapest, 1993. 7.

„Negyvennégy novemberében kezdődött a fogság. [...] Három napi munka, mi az. Amikor szállítottak Oroszországba, akkor már tudtuk, hogy nem három nap lesz ez. [...] bevagoníroztak, két hét vagonban, vizet nem adtak, nyaltuk a jeges csavarokat. Néha enni valamit bedobtak. [...]

Mire hazaértem, kulák lett belőlem. Hatan voltunk testvérek, jól bírtuk a gazdálkodást, cséplőgép, harminc hold föld [...] Elkönfiskálták a házunkat is. Bűtört, mindent elvettek. [...] Húsz-harminc jószágunk volt, tehén, tinó, ökör, ló. Mindent elraboltak.

Még kolhoztag se lehettem, mert kulák voltam.” (Kisszel-menc, M. Z.)

Zelei Miklós: *A kettézárt falu.* Dokumentumregény. Budapest, Ister, 2000. 80–81.

Romzsa Tódor

*Szovjet hősi emlékmű
Beregszászon*

Az egyetlen **magyar nyelvű újság** a *Munkás Újság* volt, amely 1945-ben néhány hónapig jelent meg, utána megszüntették, s helyette hosszú időn át egy területi lapot, és egy járasi újságot fordítottak az ukrán eredetiből magyarra *Kárpáti Igaz Szó* és *Vörös Zászló* címen.

Nehéz időket éltek meg az **egyházak** a hivatalosan ateista országban. Elkobozták vagyonukat. A görög katolikus egyházat 1949-ben betiltották, templomaikat a pravoszlávok kapták meg. Számos papot hurcol-

tak a gulágokba. Az utolsó kárpátaljai görög katolikus püspök, Romzsa Tódor gyilkosság áldozata lett 1947-ben. A vallásgyakorlás minden téren visszaszorult. Tanító, tanár, egyenruhás személy, vezető beosztású ember nem járhatott templomban, nem tarthatott egyházi esküvőt, keresztelőt.

Az egyik első és legfontosabb teendő az **államosítás** volt. Nem maradhatott fenn felekezeti iskola, állami tulajdon lett az egyházi vagyon, megszüntették a magántulajdon minden formáját. A mezőgazdasági termelés formája a kolhoz (kollektív gazdaság) lett, ahová kötelező volt a belépés, az ingóság, a jószág bevitele.

1945. június 29-én Moszkvában a **Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság képviselői által aláírt szerződés** döntött Kárpátalja hovatartozásáról. A szerződés többek között kimondta, hogy az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződés elfogadásával Magyarország jogilag lemondott Kárpátaljáról. Csehszlovákia pedig „barátságból” meghajlik a népakarat előtt, amely az „újraegyesülésről” döntött. 1946. január 22-ével hivatalosan is megalakult a Szovjetunió, illetve az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területe, amikor a szovjetizálás tulajdonképpen megtörtént.

Görög katolikus fatemplom

Szovjet katonakönyv az 1940-es évekből

Tudja-e?

■ A románok a mai Kárpátalja területén, az egykori Máramarosban a 14. század elején jelentek meg. A szovjet időszakban a hivatalos szervek a Kárpátalján élő románokat 'moldovánoknak' nevezték. [Moldovánok, moldvánok: a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter közötti területen élő román lakosság. A területen ma a Szovjetunió felbomlása után független állammá vált Moldova (történelmi Besszarábia), Ukrajna (bukovinai része) és Románia (történelmi tartománya Moldva) osztozik.] Ők saját magukat mindig románoknak tartották. 1945–1990-ig kényszerből cirill betűs írást használtak, utána visszatértek a latin betűsre. Iskolázottsági szintjük az egyik legalacsonyabb a kárpátaljai etnikumok között, e tekintetben csak a cigányokat előzik meg. A második világháború után iskoláik moldován, az 1990-es évektől román tanyelvűek, az ungvári egyetemen román tanszék nyílt.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai románok lélekszáma 32,1 ezer. Többségük pravoszláv és görög katolikus vallású, kisebb részben római katolikus. Kompakt területen, a Tisza jobb partján, a Rahói és a Técsői járás egymással érintkező részein, 80%-ban faluhelyen élnek. Jellemző rájuk a szezonális munkavállalás Kárpátalja területén kívül (mezőgazdasági munka, fakitermelés, építkezés stb.). A helyben maradók zömmel a sóbányászatból élnek, amelynek központja Szlatina.

Történelmükből ki lehet emelni 1919–1920-at, amikor Kárpátaljának ezt a részét a román hadsereg tartotta megszállva. A második világháború után elkerülték a megtorlásokat, az idénymunkáknak köszönhetően jelentős vagyongyarapodást tudhattak magukénak. Falvaik mind a mai napig Kárpátalja legmódosabb települései közé tartoznak. Őket érintette a legkevésbé a más etnikumoknál megfigyelhető kivándorlási folyamat.

■ A cigányok ma Kárpátalján a hivatalos adatok szerint 14 ezren, becslések szerint 20–30 ezren vannak. Nyelvük az európai romák újindoarja nyelvének ún. kárpáti és vlach dialektusához tartozik. Saját írással nem rendelkeznek. Jellemző a vegyes házasságok elenyésző száma. Igen mozgékonyak, keveseknek van állandó munkája. A muzsikok cigányok alkotják a legfelsőbb társadalmi réteget. Vannak kézműves csoportok. A városokban túlnyomórészt az alacsony presztízsű munkát végzik.

A cigányok Kárpátalján nem alkotnak zárt települési tömböt, hanem szétszórtan élnek más, elsősorban az ukrán és a magyar etnikum között, sok helyütt ma is táborokban. Többségük a síksági területeken él és csak kisebb részük a hegyvidéken, jellemző módon a nagy közlekedési központokban összpontosulnak. Több érdekvédelmi, kulturális szervezetük van.

1946. január 24. A Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe.

1946. május 26. Ungváron halálra ítélték, majd november 7-én kivégezték Bródy Andrást, aki Kárpátalja első miniszterelnöke volt 1938 őszén. 1989-ben az ügyet hivatalosan koncepciósi perré nyilvánították.

IRODALOM

Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnik magyar-ságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest 1993.

Fedinec Csilla: A rendszer-váltás Kárpátalja oktatás-ügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* 1997. 3. sz. 30–38.

Fejős Zoltán: A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben. *Pro Minoritate* 1997. 1. sz. 33–37.

Gajdos, Marjan: Lakosságcsere Csehszlovákia és a Szovjetunió között a háború utáni években. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1999. 145–154.

M. Takács Lajos (összeáll.): *Aprópénz a történelem színpadán. Akárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.

Riskó Mariann: A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája. *Módszertani Lapok*. Történelem XXXVI/1. 15–22.

*

Nagy Zoltán Mihály: *A sáttán fattya*. Magyar Napló, Budapest, 2000.

R. Vozáry Aladár: *Így történt! 1944. március 19. – 1945. január 18.* Halász Könyvkiadó Vállalat, Budapest [1945].

Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Dokumentumregény. Budapest, Ister, 2000.